

В І Д Г У К

офіційного опонента доктора філософських наук, професора Головей В.Ю.
на дисертацію Криворучка Юрія Івановича
«Феномен сакрального у розвитку міст та територій (на досвіді України)»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора архітектури
за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація
пам'яток архітектури

Феномен сакрального традиційно був своєрідним епіцентром культурного розвитку, в якому генерувалися смисли, норми й цінності, способи взаємодії із природним і соціальним середовищем, а також символічні форми співвіднесення з абсолютним виміром життя. Тому правомірно розглядати сакральне як засадничу категорію людського пізнання, так і важливий соціокультурний феномен, який має істотний вплив на розвиток людини і суспільства. Більше того, поняття «сакральне» часто вживається як своєрідна метакатегорія, що характеризує цілісну систему духовних абсолютів та граничних засад людського існування.

Поворот сучасної наукової думки до проблематики сакрального є закономірною реакцією на раціоналістично-позитивістську недооцінку духовних факторів людського життя та усвідомлення небезпеки духовної деградації сучасної культури. Адже в умовах ескалації споживацтва суспільні ідеали та цінності трансформуються в напрямку все більшої утилітарності та прагматичності. Тому науковці все частіше виявляють інтерес до тих феноменів, які традиційно виражали зв'язок людини зі смисложиттєвими засадами буття. Формування нових концепцій та розгортання дискурсу сакрального поза межами теології й релігієзнавства є об'єктивним процесом, зумовленим розвитком сучасної науки, яка приходить до визнання пріоритетної значущості духовного виміру. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження категорії сакрального у різноманітних формах його репрезентації в культурі й, зокрема, у сакральній архітектурі та структурованому нею просторі людського існування, що засвідчує важливість і актуальність теми дисертації Ю.І. Криворучка.

Закономірно, що теоретики архітектури все більше уваги приділяють розгляду світоглядних проблем, адже розробка і реалізація практико-типологічних аспектів архітектурної творчості багато в чому залежить від глибини розуміння її світоглядно-сміслових засад. Архітектура не тільки організовує простір існування людини, але й виразно репрезентує світоглядні домінанти певної історичної епохи. Особливо це стосується храмового зодчества. Сьогодні ми є свідками доволі суперечливого процесу: з одного боку, відроджується релігійність, зростає кількість сакральних споруд, а з другого, продовжується руйнування давніх культурних пам'яток, на фахову реставрацію яких не вистачає коштів. До того ж архітектурне вирішення багатьох нових храмів переважно далеке від органічної стильової цілісності, будучи еклектичним поєднанням окремих елементів історичних стилів минулого. Все в них – від сучасних будівельних матеріалів (неякісної цегли, штучної позолоти, акрилових фарб, а досить часто, й пластикових вікон та дверей) до загального вигляду – свідчить про профанацію сакрально-символічного змісту.

У таких симулятивних формах, позбавлених формально-змістовної адекватності, неможливо досягти основної мети культу – підтримувати сутнісний зв'язок між земним і божественним виміром, актуалізувати дієву присутність священного в людському житті. Це призводить до руйнування культурно-історичного ландшафту наших міст, їх духовної аури. Як справедливо зазначає дисертант, недостатнє осмислення теорії сучасного храмовбудування в Україні, нерозуміння унікальної природи сакрального збіднює професійні архітектурні уявлення про сакральні об'єкти та ускладнює містобудівну діяльність у цілому.

Відповідно, метою дослідження є концептуалізація значення і ролі феномену сакрального у розвитку міст і територій та впровадження цього концепту в архітектурне мислення й проектування.

Слід відзначити адекватний вибір методів дисертаційного аналізу, логічне структурування матеріалу відповідно до мети та завдань дослідження.

Структура дисертації складається із чотирьох розділів, що містять 17 підрозділів. Така структура відповідає логіці розгортання дослідження – від аналізу теоретико-методологічних, зокрема, філософських та богословських аспектів осмислення феномену сакрального, – до розробки архітектурно-містобудівних принципів та практичних рекомендацій щодо оптимізації формування сакральних місць та архітектурних об'єктів на території України.

Опрацювання багатой джерельної бази (значної кількості теоретичних праць, статистичних даних, різноманітного іконографічного матеріалу) дозволило автору окреслити широке коло доволі складних питань і напрямів наукового пошуку, серед яких найбільш важливими й новаторськими вважаю наступні:

- реалізація міждисциплінарного підходу, обумовленого структурною та семантичною багатомірністю категорії «сакральне», залучення до архітектурної теорії філософських, богословських, історичних, соціологічних, психологічних аспектів досліджуваної проблематики, що відповідає сучасним тенденціям розвитку наукового знання;

- розкриття багатоаспектного смислотворчого та формотворчого потенціалу феномену сакрального, його визначального впливу на структурування часопросторових координат людського існування як домінантного чинника розвитку міст та територій;

- переосмислення глибинного взаємозв'язку процесів архітектурного формотворення, трансформацій соціокультурного простору та духовного становлення людини;

- обґрунтування системного характеру об'єкту храмовбудування у взаємодії духовно-містичних, чуттєвих і раціональних чинників та впровадження відповідних положень до теорії архітектури й містобудування;

- розробка авторської типології містоформуєчих функцій храмової архітектури та аналіз їх специфіки і взаємозв'язку;

– висвітлення діалектики трансцендентного й іманентного, форми і змісту в символічній структурі храму та особливостей репрезентації сакрального в архітектурі та храмовому синтезі мистецтв;

– аналіз динаміки культурно-історичної трансформації сакральної архітектури в Україні у контексті світових тенденцій.

Значущими є ідеї автора про важливість усвідомлення сутності й унікальності феномену сакрального в архітектурній творчості; про необхідність забезпечення пріоритетності, домінантності й автономності сакральних об'єктів в просторовій структурі поселення; про храмобудування як містоформуєчий чинник. Заслуговує на підтримку твердження про те, що вироблення адекватного творчого методу в сучасному сакральному зодчестві вимагає розуміння архітектором філософсько-естетичних, теологічних, культурологічних основ архітектурної творчості.

Безперечним достоїнством дослідження є поглиблений аналіз теорії і практики храмобудування. Продуктивним є авторській підхід до розробки архітектурно-містобудівних принципів розташування та розпланування сакральних місць і об'єктів та визначення сучасних тенденцій храмобудування на основі аналізу зарубіжного і вітчизняного досвіду. Зокрема, пріоритетності та домінантності сакральних об'єктів при формуванні духовного простору поселення; цілісності храмобудування і містобудівної структури території; континуальності традицій храмобудування в забезпеченні спадкоємності їх розвитку в архітектурно-просторовій структурі міста; а також принцип нероздільності форми і змісту, структури і функції сакральних об'єктів, що забезпечує синкретизм сакрального і світського простору і водночас є методологічною установкою храмобудування. Новаторський зміст цих положень засвідчує наукову новизну основних ідей і висновків дослідження, які дозволяють поглибити теоретико-філософську основу архітектурної творчості, що підтверджує вагоме теоретичне значення дисертаційної роботи.

На особливу увагу заслуговує аналіз методологічних основ дослідження сакрального у часопросторових вимірах архітектурної діяльності, концептуалізація важливих понять і закономірностей становлення сакральної архітектури та обґрунтування необхідності комплексного врахування функціональних, ідеологічних, культурологічних, естетичних та етичних чинників. На прикладах аналізу синхронічних та діахронічних вимірів розвитку сакральних об'єктів та трансформацій сакрального простору Львова, формулюються важливі рекомендації щодо збереження домінантного статусу сакральних місць, їх автентичності. Автор також звертається до надзвичайно актуальної і доволі неоднозначної проблеми відтворення та реконструкції культових споруд минулих епох, у тому числі, відновлення втрачених сакральних пам'яток. Зрозуміло, що відновлена пам'ятка не може бути адекватною заміною оригіналу. Тому слушною, на наш погляд, є пропозиція дисертанта – у разі неможливості відновлення традиційних сакральних функцій цих об'єктів, перетворити їх на меморіальні місця з відповідним охоронним статусом. У цьому контексті автор наголошує і на необхідності врахування етичної потреби шанобливого ставлення до сакральних пам'яток етнічних груп, які були змушені переселитися, але полишили по собі матеріальні пам'ятки власної духовної культури.

Цінне в концептуальному плані співставлення точок зору різних дослідників на діалектику традиції і новації в храмовому зодчестві, та висновок про недопустимість елімінації основоположних сакрально-символічних структурних елементів споруди навіть у найсміливіших сучасних інтерпретаціях історичних форм храмового зодчества. Новаторським і продуктивним постає авторський підхід до висвітлення здобутків сучасних українських та зарубіжних архітекторів в царині сакральної творчості. На думку дисертанта, відмінності в традиціях храмобудування християнських Сходу і Заходу визначаються відмінностями у осягненні й трактуванні феномену сакрального, божественного.

Цікавими є міркування автора про необхідність врахування культурологічного контексту храмового зодчества, про зв'язок сакральної забудови із історико-етнічною та духовно-релігійною історією міста, необхідність толерантного співіснування сакральних споруд різних віросповідань, адже всі вони спільно формують духовне середовище міста, т.зв. *genius loci*.

Слід відзначити зусилля дисертанта по уточненню понятійної термінології, зокрема, експлікацію таких ключових понять як «сакральна архітектура», «сакральні об'єкти», «церковна архітектура», «храмобудування», «релігійне мистецтво», «сакральне мистецтво» та ін. Позитивно можна оцінити розроблений дисертантом словник термінів, в якому подане авторське розуміння ключових понять дослідження. Хоча частина визначень складається з цитат, проте трактування переважної більшості термінів і понять ґрунтується на суб'єктивному авторському підході. Досить інформативними є розроблені дисертантом таблиці, які не тільки ілюструють змістовні положення дисертації, а й схематично візуалізують саму логіку дослідження.

Текст дисертації свідчить про глибоку особисту захопленість автора темою дослідження, зумовленою, передусім, його духовно-світоглядними орієнтирами, багаторічною науково-педагогічною діяльністю, багатим досвідом практичної роботи архітектора, ініціатора створення та функціонування Міжнародної школи церковної архітектури, активного учасника міжнародних проектів і програм тощо. Робота пройшла солідну апробацію в наукових публікаціях автора, у виступах на численних міжнародних наукових конференціях як в Україні, так і за її межами, а також в розроблених і реалізованих ним архітектурних проектах.

В дисертації простежується методологічна цілісність, що забезпечується не лише постійними наголошуваннями на логіці тексту, а й ґрунтовними висновками до кожного розділу, а також до роботи в цілому. Отже, поставлені автором мета і завдання дисертації достатньо повно реалізовані, заявлена тема і основні положення наукової новизни розкриті з вірогідною аргументацією і

достовірністю. Однак в роботі такого масштабного плану не може не бути недоліків та дискусійних моментів.

Сформулюємо основні **зауваження**:

1. Передусім звернемо увагу на розгляд історіографії у вступі, який містить довгі переліки імен, згрупованих відповідно до галузей знань (до речі, не завжди точно) без належного аналізу конкретного внеску мислителів в розробку досліджуваної проблематики.

2. На нашу думку, визначення лише чотирьох завдань дослідження – замало для докторської роботи. Як правило, завдання дослідження корелюються із положеннями новизни (автором сформульовано сім положень) та висновками роботи (8 положень). До речі, останній пункт завдань фактично містить в собі чотири окремих завдання, тому їх варто було б виокремити.

3. У підрозділі 1.2. наводиться значна кількість статистичних та соціологічних даних з різних джерел без розгорнутого авторського аналізу. До того ж частина статистичних показників, наведених для характеристики кількості релігійних організацій, конфесій, стану релігійності населення на сучасному етапі, дещо застарілі (це дані за кінець 90-х років, за 2010 рік тощо), у той час як на сайтах Держкомстату, РІСУ, Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій та ін. можна знайти відповідну статистику за 2016–2017 роки.

4. Є зауваження і до змісту підрозділу 1.3., присвяченого висвітленню світоглядно-філософського підґрунтя дослідження феномену сакрального. Аналіз парадигмальних концептів світової філософської та наукової думки тут ґрунтується переважно на фрагментах текстів видатних мислителів, поданих в антології Ж. Рюс «Поступ сучасних ідей» та «Енциклопедії постмодернізму». На жаль, поза увагою дисертанта залишилися такі важливі в методологічному плані дослідження як відомі роботи Е. Пановського «Готична архітектура і схоластика», «Абат Сюжер і абатство Сен-Дені», книги Т. Бурхардта

«Сакральне мистецтво Сходу і Заходу» та Ш. Шукурова «Образ храма», концепт ієротопії О. Лідова.

5. Можна посперечатися із наведеним в дисертації трактуванням поняття «сакральне мистецтво». На думку дисертанта, це поняття означає все, що пов'язане з культом, а в ширшому розумінні може трактуватися як духовне мистецтво в загалі. На нашу думку, сакральне мистецтво вирізняється суттєвими особливостями. Його витвори є релігійними не тільки за своїм змістом або культовим призначенням, але ще й у специфічному, онтологічному та функціональному аспектах: це не тільки атрибути культових дій, але сакральні речі, які є об'єктами вшанування в якості символічних посередників між божеством і людьми; витвори такого мистецтва є «носіями» священного, його повноважними репрезентантами.

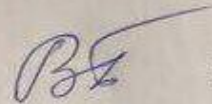
6. Дещо суперечливе враження справляють список літератури (1064 позиції на 60 стор.) та Додатки до основного тексту дисертації обсягом в 150 сторінок. З одного боку, вони засвідчують величезний обсяг інформації, опрацьований дисертантом; а з другого, три різновиди посилань та перенасиченість окремих частин тексту цитатами і статистичними даними ускладнюють сприйняття змісту роботи.

Наведені міркування мають дискусійний характер та покликані привернути увагу дисертанта до певних контроверсійних аспектів досліджуваної теми. Вони не заперечують значення позитивних здобутків дисертаційної роботи, а засвідчують, що проблематика дослідження не вичерпана, а містить значний потенціал для подальших наукових розробок.

У підсумку можна зазначити, що дисертація Ю.І. Криворучка є самостійно виконаним дослідженням, присвяченим актуальній науковій та соціально важливій темі. Основні положення дослідження обґрунтовані та апробовані належним чином, його зміст адекватно і повно відображений в авторефераті та публікаціях автора. Дисертація відповідає «Порядку присудження ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р.).

Тому вважаємо, що дисертація «Феномен сакрального у розвитку міст та територій (на досвіді України)» є концептуальним завершеним дослідженням, має належний рівень наукової новизни, теоретичне та практичне значення, а її автор – Юрій Іванович Криворучко – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

Доктор філософських наук,
професор, зав. кафедри культурології
Східноєвропейського національного
університету ім. Лесі Українки

Головей В.Ю.

Підпис *Головей В.Ю.*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
21 " 05 2018 р. *Савченко С.С.*